

Огаренко Т. А.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

Ліштаба Т. В.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

ГІПОТАКСИС ТВОРІВ М. КОЦЮБИНСЬКОГО ЯК ПОКАЗНИК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОРІЄНТОВАНІСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

У статті узагальнено погляди дослідників на особливості творчої манери М. Коцюбинського, на його досвід реформаторства в напрямі модерної європейської прози.

У творі «Хо» виокремлено гіпотактичні конструкції з неприслівним зв'язком, розподілено їх за семантикою, простежено структурні особливості предикативних частин у межах складнопідрядних речень детермінантного типу. Досліджено функційне навантаження поліпредикативних одиниць із залежними частинами з обставинним значенням.

Мова художніх текстів митця – один із яскравих прикладів широкого підходу до розвитку літературної мови. Європейська орієнтованість на вишуканість, психологізм, формальну стислість поряд із внутрішньою повнотою визначили неповторність стилю письменника, що виявляється в низці рис.

У галузі синтаксису М. Коцюбинський подає неперевершені зразки того, як справжній художник словесно-стильовими образами повинен відтворювати великі картини життя. Різноманітними мовними засобами, зокрема синтаксично-стилістичними прийомами, письменник зображував найтонші психологічні нюанси.

Аналіз уживання складних синтаксичних одиниць у тексті казки «Хо» засвідчив, що поліпредикативні конструкції з підрядним зв'язком досить продуктивно залучають для реалізації певної стилістичної мети.

Речення з підрядними детермінантними частинами мають обставинний характер, тому виступають як поширені характеристики дії. Критерієм класифікації поліпредикативних речень із підрядними обставинними є функція підрядної частини як розгорнутого члена речення – обставини. Саме за виконанням залежної частиною відповідної обставинної функції і розрізняють семантичні типи цих підрядних частин.

У тексті казки «Хо» виокремлено складнопідрядні речення детермінантного типу із значенням мети (фінальні), причини (каузальні), часові (темпоральні) як найчастотніші різновиди.

Доведено, що предикативні частини підрядних причинових і мети зазвичай ускладнені, що справляє враження багатощаровості інформації. Позиція залежних компонентів у межах складнопідрядних детермінантних речень переважно фіксована – вони перебувають у постпозиції.

Гіпотактичні одиниці з підрядними обставинними виконують важливе стилістичне завдання – розгорнуто характеризують розвиток дії.

Ключові слова: М. Коцюбинський, ідіостиль, складнопідрядні речення, розчленована структура, підрядні частини фінальні, темпоральні, каузальні.

Постановка проблеми. Дослідники визнають, що М. Коцюбинський прагнув наблизити українську літературу до європейських зразків, як неперевершений стиліст розширював межі естетики слова. Достатня кількість наукових праць, присвячених мові творів видатного імпресіоніста, усе ж залишає простір для глибшого вивчення особливостей ідіостилу письменника. Без сумніву, аналіз специфіки вживання поліпредикативних одиниць уможливить глибше розуміння геніальності М. Коцюбинського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мова творів М. Коцюбинського стала предметом наукових праць, що умовно ділять на дві групи. До першої зараховують роботи, присвячені комплексному аналізу прози М. Коцюбинського. Так, Н. Бажан, М. Богдан, В. Калашник, В. Дроздовський, Л. Іванов, Д. Колесник, В. Масальський, Л. Мацько, Н. Над'ярних у своїх розвідках розглядають мовностилістичні засоби, роль синтаксичних конструкцій, стилістичну морфологію і стилістичну фонетику творів письменника.

В. М. Русанівський звертав увагу на абстрактну лексику у творах Коцюбинського, психологічний імпресіонізм вивчали В. Агеєва, Ю. Кузнецов, Є. Федоренко, О. Черненко. У працях С. Єрмакової, Д. Кроть, О. Пивоварова, О. Скоропади проаналізовано синтаксичні особливості творів М. Коцюбинського. У другій групі робіт дослідники вивчали лексичний і фразеологічний склад мови творів М. Коцюбинського. Автори цих розвідок – Л. Батюк, М. Богдан, М. Грицюта, О. Давидова, В. Луценко, Т. Матвєєва, І. Ощипко, Л. Паламарчук – визначають і простежують взаємозв'язки синоніміки народно-розмовної лексики й лексем у творах М. Коцюбинського, уживання діалектних елементів, особливостей фразеології та метафоризації.

Постановка завдання. Поглиблений аналіз функцій поліпредикативних одиниць із підрядним несприсловим зв'язком у казці М. Коцюбинського «Хо» передбачає виокремлення зазначених синтаксичних конструкцій із тексту, поділ на групи за семантикою, опис функційного навантаження.

Виклад основного матеріалу. Без сумніву, М. Коцюбинський був і залишається одним із найоригінальніших українських прозаїків. Письменник одним із перших в українській літературі усвідомив потребу її реформаторства в напрямі модерної європейської прози. Його творчість завжди була предметом суперечок літературних критиків. Дотепер окремі дослідники про модернізм М. Коцюбинського говорять обережно, називаючи його імпресіоністом у літературі.

С. Іваницька зазначала: «Кожне в Україні знає цього великого й оригінального майстра слова, але – на диво – його читали мало, далеко менше, ніж, напр., Винниченка. Перший том творів Коцюбинського, що вийшов р. 1903-го, ще недавно можна було знайти в книгарнях, і до письменників «ходких» Коцюбинський ніколи не належав. Він був вищий від тієї звичайної публіки, що звикла пити з криниці українського письменства; оцінити його по заслугі могла тільки невеличка купка тоді більш розвинених читачів, – загальна ж маса знала, що єсть такий письменник, але ставилась до його досить холодно і не у його шукала відповіді на свої пекучі питання. І мені здається, що читач Коцюбинського ще прийде, що він тільки тепер починає народжуватися, – той читач, який зробить справжню популярність цьому імені, який не тільки поставить на полицю його твори, а й читатиме їх та перечитуватиме, слідкуючи, як ріс та розгортався цей талант і які переходив він стани

у своєму розвитку» [3]. Думка про те, що письменник випередив час, що його творчість – високого європейського зразка, тому тільки розвинені читачі здатні сприйняти її, простежується в більшості праць, присвячених творчості М. Коцюбинського.

Мова художніх текстів митця – один із яскравих прикладів широкого підходу до розвитку літературної мови. Загальнонародну розмову письменник уважав головним джерелом збагачення мови літератури, при цьому не применшував значущості різних стилів української літературної мови, слів-новотворів, оригінальних виразів, конструкцій.

В. Русанівський, говорячи про особливість лексики письменника, характеризував його як «шліфувальника» мовних норм: «До непересічних явищ української літературної мови цього періоду належить мовотворчість М. Коцюбинського. Власне, слово «мовотворчість» не зовсім точне, оскільки цей письменник був шліфувальником тих норм, які тоді вже склалися. Точніше було б сказати про розширення внутрішніх меж естетики українського слова. Як стиліст М. Коцюбинський був неперевершений. Він добре знав попередню українську літературу, усотав у себе її мову, але водночас вивчав мову у її живому звучанні, робив багато фольклорних записів» [1].

В. Чапленко справедливо зауважував, що М. Коцюбинський, як ніхто інший із його сучасників і навіть письменників пізніших років і десятиліть, свідомо боровся з вузькими діалектизмами, локалізмами, хоч власною практикою не заперечував їх художньої вартості. «Яскравий приклад на це, – пише вчений, – маємо в «Тінях забутих предків», де він ужив тільки незамінні локалізми («гачі», «маржина», «плай», «воринне» тощо). І яка в цьому розумінні велика різниця між «Тінями забутих предків» та «Камінною душею» Г. Хоткевича, що написана суцільно гуцульським говором! Ця остання через те просто випадає з української літературної мови» [1].

Мовна практика М. Коцюбинського – один із яскравих прикладів широкого підходу до розвитку літературної мови. Європейська орієнтованість на вишуканість, психологізм, формальну стислість поряд із внутрішньою повнотою визначили неповторність стилю письменника, що виявляється в низці рис.

По-перше, однією із сильних сторін художньої манери М. Коцюбинського визнають економність мови, намагання передати мінімальною кількістю слів певну життєву ситуацію.

По-друге, М. Коцюбинський, як зазначали дослідники, різко порвав із традицією фотографічно художньо описувати природу: пейзаж у нього настроєвий, психологічний. Автор фактично ніколи не називає пору року прямо – усе розкривається через зображення відповідних явищ.

По-третє, письменник – майстер використання кольорової гами, особливо в пейзажі. Творчу манеру М. Коцюбинського певною мірою використовували пізніші українські прозаїки, зокрема М. Хвильовий, Г. Косинка, О. Гончар.

У галузі синтаксису М. Коцюбинський подає неперевершені приклади того, як справжній художник словесно-стильовими образами повинен відтворювати великі картини життя. Синтаксична майстерність прозаїка спрямована на те, щоб кожне речення мало певне стилістичне навантаження, зумовлене ідейно-тематичною й сюжетною настановою твору. Різноманітними мовними засобами, зокрема синтаксично-стилістичними прийомами, письменник зображував найтонші психологічні нюанси.

На початку творчого шляху синтаксис творів відзначався простотою, лаконічністю. У пізніших текстах спостерігається урізноманітнення типів речень, довгі й короткі конструкції поєднуються для реалізації стилістичної мети. Багатство синтаксичного рівня прози М. Коцюбинського дає нові можливості для аналізу. Для нас інтерес становить вивчення особливостей уживання гіпотактичних речень детермінантного типу.

Складні синтаксичні структури, без сумніву, є більш точним засобом передання думки.

Структурно-семантичний підхід до класифікації складнопідрядних речень, започаткований В. Богородицьким ще в 1904 році, залишається актуальним і дотепер. Дотримано цього підходу в працях І. Вихованця, В. Горпинича, К. Шульжука, А. Загнітка. Класифікація поліпредикативних одиниць, побудована з урахуванням структури речення та його семантики, уможливає комплексний аналіз складних речень із підрядним зв'язком.

Урахування смислових відношень між частинами, засобів зв'язку, приєднання залежної частини до одного компонента чи до всієї головної частини вможливає з'ясування стилістичного навантаження поліпредикативної одиниці, її роль у реалізації авторського задуму.

Аналіз уживання складних синтаксичних одиниць у тексті казки «Хо» засвідчив, що складні речення з підрядним зв'язком досить продук-

тивно залучають для реалізації певної стилістичної мети.

Складні речення в тексті уможливають передавання складної думки в межах однієї синтаксичної одиниці. Традиційна класифікація поліпредикативних речень із підрядним зв'язком дозволяє виокремити конструкції розчленованої й нерозчленованої структури. Речення з підрядними детермінантними частинами мають обставинний характер, тому виступають як поширені характеристики дії. Критерієм класифікації поліпредикативних речень із підрядними обставинними є функція підрядної частини як розгорнутого члена речення – обставини. Саме за виконанням залежною частиною відповідної обставинної функції і розрізняють семантичні типи цих підрядних частин.

У тексті казки «Хо» виокремлено складнопідрядні речення детермінантного типу із значенням мети (фінальні), причини (каузальні), часові (темпоральні) як найчастотніші різновиди.

Складні речення з підрядними фінальними є найпродуктивнішим видом у казці «Хо», наприклад: *Ярина жахається, блідне, щоб зараз залягтися кармазином* [2, с. 69]. Предикативні частини, що функціонують у реченнях, виокремлених із тексту твору, переважно ускладнені: *Лікар іде додому, обідає, а по обіді замикається у своїй хатині, щоб ніхто не заважав йому писати популярний виклад з гігієни для селян, звичайно, мовою українською...* [2, с. 81].

Типовою для одиниць із залежною частиною мети є постпозиція, як-от: *Врешті, трохи заспокоївшись, він узяв картку в руки, щоб дочитати* [2, с. 71]; *То за столом, при світлі лампи, зібралася в гурточок молодіж, щоб нім розійтись різними шляхами, востаннє, може, поділитись враженнями пережитого та надіями на будучину* [2, с. 76].

Особливістю аналізованих речень є те, що в них функціонує як один виконавець дії, так і різні, тобто ці структури можуть бути односуб'єктними, наприклад: *Врешті, трохи заспокоївшись, він узяв картку в руки, щоб дочитати* [2, с. 71]; а також двосуб'єктними: *Обгорнений невимовним жахом, утикає хлопець голову під подушку, скорчується під ковдрою, інстинктивно намагаючись стати маленьким, якомога меншим... щоб «страх» не міг помітити його* [2, с. 62]; *Лікар іде додому, обідає, а по обіді замикається у своїй хатині, щоб ніхто не заважав йому писати популярний виклад з гігієни для селян, звичайно, мовою українською...* [2, с. 81].

Засобом зв'язку для вираження семантики мети є сполучник *щоб*: *Все наче змовилось сьогодні, щоб драгувати його: і листи, і діти, і згадки вчораїшніх вечорниць...* [2, с. 72].

У тексті казки «Хо» складні речення з підрядними причинами також частотні порівняно з іншими обставинними частинами. У більшості виокремлених одиниць залежна частина посідає постпозицію, наприклад: *О, тоді страхові Хо легше стане, бо ближче буде до могили...* [2, с. 79]; *А йдїть, діточка, гратися в другу хату, бо ви тут заважаєте...* [2, с. 80].

Особливістю конструкцій із підрядними каузальними у творі М. Коцюбинського є те, що предикативні частини ускладнені однорідними, відокремленими членами речення, як-от: *Пустун трохи злякався, перечитавши титул такої важкої особи, бо почувається до деяких провин школярських, але незабаром осмілюється й пробіга зміст паперу* [2, с. 63]; *Корчму хтось обгородив, прибив нову табличку над дверима та повиганяв звідти, мабуть, усіх п'яниць, бо якось там так дивно тихо, мов у церкві...* [2, с. 80]. У всіх складнопідрядних реченнях сполучним засобом є семантичний сполучник *бо*: *Хо однак мусить відірвати увагу від товариства, бо в хату вступає жінка господаря, звертається до дітей чистою неламаною мовою [...]* (Коцюбинський, с. 80); *І мчить Хо до другого села, і мусить уклонитись учителеві, бо він сміливо пливе поміж камінням до мети, ні на хвилину не забуваючи своїх обіцянок, своїх обов'язків* [2, с. 81].

Складні одиниці з темпоральними частинами нечасто вжито в казці. В усіх зафіксованих випадках підрядна частина перебуває в постпозиції: *Задоволений зі свого дипломатичного маневру, Макар Іванович заклеював лист, коли з другої хати, як бомба, влетів його чотирилітній синок* [2, с. 72]; *Сонце вже сідало, коли Хо входив у село* [2, с. 80].

Особливістю структур із темпоральною семантикою є те, що зазвичай спостерігається синкретизм, тобто часове значення супроводжується додатковими нашаруваннями, наприклад умовними: *Побіч живуть люди, брати її, і нидіють у темряві та злиднях, коли вона збиткується працею рук їх?!* [2, с. 65]; *Але де там йому до сорому, коли шкура в небезпечності!* [2, с. 73].

Найпродуктивнішим сполучним засобом виступає сполучник *коли*, що є спеціалізованим засобом вираження темпоральності, як-от: *І до кого ти звернешся, коли, зламана боротьбою, запрагнеши потіхи, спокою?* [2, с. 67]. Структурно предикативні частини в складі аналізованих речень переважно ускладнені, наприклад: *Вона не встигла опам'ятатись, як він трима вже її за руку й тихо промовляє тремтячим голосом...* [2, с. 69]; *Задоволений зі свого дипломатичного маневру, Макар Іванович заклеював лист, коли з другої хати, як бомба, влетів його чотирилітній синок* [2, с. 72].

Висновки і пропозиції. Мова художніх текстів митця – один із яскравих прикладів широкого підходу до розвитку літературної мови, реформаторства в напрямі модерної європейської прози. Європейська орієнтованість на вишуканість, психологізм, формальну стислість поряд із внутрішньою повнотою визначили неповторність стилю письменника, зокрема на синтаксичному рівні.

Аналіз гіпотактичних одиниць у казці М. Коцюбинського «Хо» дозволив зробити висновок про семантичні й структурні особливості виокремлених конструкцій, а також визначити стилістичне навантаження складнопідрядних речень детермінантного типу. У тексті казки «Хо» переважають гіпотактичні одиниці з неприслівними залежними частинами із значенням мети (фінальні), причини (каузальні), часові (темпоральні). Детермінантні підрядні частини уможливають широкопланове зображення обставинних характеристик.

Список літератури:

1. Віталій Русанівський. Історія української літературної мови. URL: <http://litopys.org.ua/rusaniv/ru.htm> (дата звернення 30.08.2022).
2. Коцюбинський М. М. Дорогою ціною : вибр. твори. Для серед. та ст. шкіл. в. / М. М. Коцюбинський. Київ : Веселка, 1984. 205 с.
3. Іваницька С. Творчий спадок Михайла Коцюбинського в оцінках Сергія Єфремова на сторінках часопису «Книгарь» (1917–1919 роки). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/82990/18-Ivanuyska.pdf> (дата звернення 27.08.2022).

Oharienko T. A., Lishtaba T. V. Hypotaxis of M. Kotsyubynsky's works as an indicator of the European orientation of Ukrainian prose

The article summarizes the views of researchers on the peculiarities of M. Kotsyubynsky's creative manner, on his experience of reforming in the direction of modern European prose.

Hypotactic constructions with a non-adverbial connection are singled out in the work, they are divided according to semantics, and the structural features of predicative parts within complex sentences of the determiner type are examined. The functional load of polypredicative units with dependent parts with circumstantial meaning has been studied.

The language of the artist's artistic texts is one of the brightest examples of a broad approach to the development of the literary language. European focus on sophistication, psychologism, formal brevity, along with internal completeness, determines the uniqueness of the writer's style, which is manifested in a number of features.

In the field of syntax, M. Kotsyubynsky presents unsurpassed examples of how a real artist with verbal and stylistic images should reproduce large pictures of life. With various linguistic means, including syntactic and stylistic techniques, the writer depicted the most subtle psychological nuances.

Analysis of the use of complex syntactic units in the text of the fairy tale "Ho" showed that complex sentences with a subordinate connection are quite productively involved in the implementation of a certain stylistic goal.

Sentences with subordinate determinant parts are circumstantial in nature, therefore they act as common characteristics of the action. The criterion for classifying polypredicative sentences with subordinate circumstantials is the function of the subordinate part as an expanded member of a sentence – circumstance. Semantic types of these subjunctive parts are distinguished precisely by the performance of the dependent part of the corresponding circumstantial function.

The text of the fairy tale "Ho" distinguishes complex sentences of determinant type with the meaning of the goal (final), causes (causal), temporal (temporal) as the most frequent types.

It is proved that the predicative parts of the subordinate cause and purpose are usually complicated, which gives the impression of multilayered information. The position of dependent components within complex determinant sentences is mostly fixed – they occupy a postposition.

Hypopactic units with subordinating circumstantials perform an important stylistic task – they describe in detail the causal, goal, and temporal circumstances of the development of the action.

Key words: *M. Kotsyubynsky, idiostyle, compound sentences, fragmented structure, final, temporal, causal subjunctive parts.*